

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ ТЕОРИСКИ ЧАСОПИС

БРОЈ 3

МАРТ 1953

ГОДИНА V

Генерал-мајор ПЕТАР ТОМАЦ*)

СТРАТЕГИСКЕ ДОКТРИНЕ

Под стратегиским доктринама подразумевамо овде само опште мисли о ратној вештини које су сведене и систематизоване у широке оквире, тако да могу послужити као идеје водиле у изградњи и употреби оружане силе. Оне се називају и правцима, школама, а понегде и идеологијама. Њих треба начелно размотрити пре но што се приступи изучавању стратегиских проблема.

Овако схваћене, стратегиске доктрине јављају се у пракси одавно, као на пример Периклова дефанзивна стратегија у Пелопонеском рату или стратегија избегавања решавајућег тактичког судара коју је против Ханибала спроводио Фабије Максим Кунктатор (Оклевало). Логично и доследно решавање стратегиских проблема пред којима су се они налазили одаје неку теориску позадину, али тек у најновије време, после Француске револуције, када је стратегија заузела своје одређено место у теорији ратне вештине, можемо поузданије формулисати њихове идеје и оценити њихов рад. Стратегиске доктрине могу се заиста подврћи ближеј студији само у светлости теорије стратегије, као што се и друштвене појаве Старог века могу правилније схватити тек кроз новије тековине друштвених наука.

У самом почетку се у теорији стратегије појављују две школе које се суштински разликују једна од друге. Њихове присталице узајамно су се називали „идеолозима“ и „доктринарима“. Први пребацују другима да су искуства Наполеонове епохе свели у уску и коначну доктрину; да су дошли до закључка да се ратна вештина не може више усавршавати, пошто се, тобоже, сви њени елементи налазе у операцијама које су се одиграле почетком 19 века; да су рат претворили у једначине; да по њима победа или пораз зависе од величине неких углова које стварају маршевски правци армија према географским линијама, као што су планински ланци и реке. Доктринари узвраћају идеолозима — задржимо засада оба ова назива — да су се толико задубили у филозофију ратне вештине да су смели с ума

*) У сарадњи са пуковницима Радованом Соколом и Томиславом Чуљатом.

стварне стратегиске проблеме, да толико лебде изнад конкретне проблематике да су се изгубили у облацима.

Прво се појавила школа доктринара са својим првим претставником Биловом. Његово дело „*Дух новог ратног система*“ је изишло 1799, али у њему готово нема ни трага о искуствима револуционарних и Наполеонових ратова. Довољно је рећи да основу његовог стратегиског система претстављају магацини, иако их је у пракси већ великим делом била заменила реквизиција, којом су се армије храниле на терену где су се затекле. Магацин је Биловљев субјект операције; више субјектата повезаних у линију чине операциску базу или основу; коначан циљ операције је објект, тј. противнички субјект, а линија која га спаја са сопственим субјектом је операциски правац.¹⁾ У Биловљевом систему објекти и субјекти имају неку апсолутну, готово мистичну вредност; када се њима влада непоследно или посредно (претњом), онда су тактички судари (бојеви и битке) излишни, па чак и немогући. Билон је заиста свео стратегију у неколико десетина геометриских цртежа.²⁾

Жомини је одбацио Биловљеву геометриску стратегију која добија ратове без битака, али он сам, у основи, припада истој школи. У Наполеоновим ратовима он види претежно рационалну страну, па настоји да из њих извуче општа начела која ће важити увек и на сваком месту. Он је главни творац сложене терминологије коју налазимо у научном арсеналу доктринара, као што су: општа и посебна војишта; сталне и случајне операциске основице и међуосновице; операциски стратегиски фронт; зоне операциских праваца; стални и привремени операциски и комуникациски правци; стратегиски и маневарски правци; унутрашњи, спољни, дивергентни, конвергентни, ексцентрични и концентрични операциски правци; стратегиске, територијалне и географске тачке; одлучујуће, споредне и стратегиске маневарске тачке; стратегиски, маневарски и географски објекти; операциски и стратегиски фронтови; одбранбене линије и стратегиски положаји — и врло много других таквих стратегиско-географских појмова који, тобоже, сами по себи имају одређену вредност, без обзира на остале елементе који чине стратегиску ситуацију.

Жоминијев стратегиски систем је местимично врло духовит. И данас нас понегде задивљује његова проицајљивост. Многе његове поставке су одговарале епохи као релативно — апсолутне истине. Зар Наполеон није једном узвикнуо да је овај Швајцарац открио најдубље тајне његове стратегије? Неке његове поставке су успешно преживеле читав последњи, најбурнији век у војној историји. Али, он својим механичким рационализмом ипак није могао да објасни еруптивну снагу револуционарних и Наполеонових ратова.

¹⁾ Лојд је раније (1783) слично дефинисао операциски правац као линију која спаја магацине хране и муниције, а дуж које оперише армија. Видети: *Mémoires militaires et politiques du Général Lloyd* (превод са енглеског, Лондон, 1784).

²⁾ Биловљеву оригинално дело „*Geist des neueren Kriegssystems*“ је врло тешко набавити. Његове идеје је врло добро изложио Ристов: „*Die Feldherrnkunst des neunzehnten Jahrhunderts*“, Цирих, 1867, стр. 187—209.

Аустриски надвојвода Карло је један од ретких теоретичара стратегије који је претходно био стекао лично искуство на положају врховног команданта у врло значајним операцијама Наполеонове епохе. Но, није чудо да је као царски принц више нагињао старом него новом времену. То се јасно осећа у његовим делима. Претерани значај који придаје базама (основицама), земљишту, стратегиским тачкама, линијама и кључевима положаја, сврставају га међу доктринаре. Није га узалуд Жомини много ценио тврдећи да је заједно са Лојдом и Биловом поставио основе стратегији. Надвојвода Карло је тврдио чак и то да се у стратегиским плановима може тачно предвидети цео ток операције и тренутак када ће се тући битка, па чак и њени резултати, а да их могу демантовати само тактичке грешке, што ће се, по његовом мишљењу, ипак дешавати ретко, јер ће стратегија исправљати тактику.³⁾ У школу доктринара можемо ставити и маршала Мармона, без обзира што је побијао стратегиске термине ове школе које је називао „техничким шарлатанизмом“, јер га одају многа његова геометријска разматрања.⁴⁾ Од Немаца ћемо још поменути Вилизена, познатог највише по својој теорији о комуникацијским линијама, којима је придавао толико важности да је и стратегију називао „теоријом комуникација“.⁵⁾

У Русији су Жоминијеве идеје имале снагу јеванђеља, тако да се нико није усудио да устане против њих, пошто је Жомини уживао велико поверење цара. У Жоминијевом духу писана је и стратегија чувеног Лера⁶⁾ која је имала много утицаја у Русији све до Првог светског рата, а посредно и у Србији. И он је сматрао да се ратна вештина заснива на извесним коначним правилима које нам даје студија операција великих војсковођа.

Школа доктринара има своје корене у претходној епохи малих стајаћих армија, линиске тактике, магацина и сложених операција са много покрета и мало битака. Но, ако зађемо дубље, наилазимо на француски механички материјализам 18 века који статички посматра појаве и идеје. Конкретно, доктринари су из праксе Наполеонових ратова извукли и уопштили извесне идеје, па су их прогласили вечитим и ставили изнад будуће праксе.

Као што се види, међу доктринарима је било Француза, Немаца и Руса, такорећи припадника свих народа, јер је француски духовни утицај продирао далеко и дубоко. Међутим, значајнији идеолози су били искључиво Немци. Код њих се у војној књижевности најпре јавља реакција на француски рационализам и код њих се она најснажније изражава. То је несумњиво одјек *Sturm und Drang*-а који у немачкој литератури значи период борбе против претераности Просвећености и против апсолутне владавине разума, а за уметничка, душевна и друштвена права осећања. У делима идеолога такође се

³⁾ Erzherzog Carl „*Ausgewählten Schriften I*“, стр. 257.

⁴⁾ Vieesse de Marmont (војвода од Дубровника), „*Mémoires*“, Париз, 1856—1857.

⁵⁾ W. Willisen, „*Theorie des grossen Krieges*“, Лајпциг, 1868.

⁶⁾ Heinrich Antonovich Leer, „*Vorträge über Strategie*“, Беч, 1868 (превод са руског).

осећа утицај Кантове филозофије, нарочито оног дела где говори о границама сазнања.

Кантова „Критика чистог ума“ је, управо, надахнула Беренхорста,⁷⁾ првог писца ове школе. Он у својој чудној књизи настоји да докаже да је у Старом веку, па и касније до појаве ватреног оружја, могло бити речи о ратној вештини и ратној науци са њиховим правилима и начелима, али је пушка, пошто је случају отворила сувише велико поље рада, учинила томе крај; да пушчано зрно, дим барута и изненадна смрт која одасвуд вреба, онемогућавају расуђивање на бојишту; да су многи покушали да се ослободе случаја, али то никоме није успело. Он тврди да је у периоду ватреног оружја највећи генерал онај који је најсрећнији. Према Беренхорсту, Фридрих II није ничим обогатио теорију; он је просто увео у рат своју личност, своју срећу, своју судбину. Другим речима, Беренхорст је побијао концепцију објективне ратне вештине и њој на супрот стављао субјективне особине војсковође и његову срећу. Док су доктринари узимали идеју само као афирмацију, посматрали је изоловано и сматрали је разумљивом без везе са њеном супротности, што их је доводило до догматизма, Беренхорста је једнострано и изоловано посматрање њене негације одвело у скептицизам.

Беренхорстов радикалан скептицизам стоји усамљен у теорији ратне вештине, али субјективну страну ратне вештине наглашавају и други немачки писци оног времена. По хронолошком реду долази Шарнхорст.⁸⁾ Полазећи са гледишта да свака ратна ситуација има своју индивидуалност која захтева посебно решење, он је своје слушаоце на Ратној школи у Берлину потстицао на стваралачки рад, одвраћајући их од крутих правила која су се дотле неумитно примењивала као силогизми. Он је одбацио рецепте 18 века, али је и сам дао низ принципа; но, ипак, и код њега је геније војсковође решавајући чинилац у рату. Његов савременик Лосау,⁹⁾ такође пруски официр, писао је 1815 године да ратна вештина није скуп логичких правила и да у рату главну улогу играју јаке личности, формиране војном историјом и (Кантовом) критичком филозофијом, а личности је посматрао у синтези физичких, интелектуалних и моралних снага. И за њега је духовна надмоћност војсковође решавајућа у рату.

Шарнхорстов ученик Клаузевиц је најјасније и најпотпуније изразио идеје ове школе. За њега се рат одвија у средини коју чине четири елемента: опасност, телесни напор, неизвесност и случајност; отуда је потребна велика душевна и умна снага да би се у тој средини могло сналазити. Моралне снаге, које Клаузевиц схвата као скуп свих духовних моћи, дакле и интелектуалних, прожимају стихију рата. Главне моралне снаге су талент војсковође, ратничке врлине војске и њен (народни) дух. Талент војсковође је на првом месту. Талент

⁷⁾ Беренхорстово дело „*Betrachtungen über die Kriegskunst*“ је приказао Ристов на истом месту, стр. 181—187.

⁸⁾ G. Scharnhorst „*Militärische Schriften*“, у издању „*Militärische Klassiker*“, Дрезден, 1885 године.

⁹⁾ Лосауова гледишта приказао је R. Roques, „*Le Général de Clausewitz*“, Париз. 1912.

или геније је за Клаузевица врло јака духовна способност за извесне послове, а ратни геније је „хармонично усмеравање душевних снага у правцу ратног делања уопште“ или „хармоничан збир душевних сила, у ком једна или друга може преовладати, али ниједна не сме бити супротна другој“.¹⁰) Отуда, по његовом мишљењу, не може успети покушај да се постави позитивна теорија ратне вештине, јер они који су то покушавали губили су из вида да се ратовање пружа готово у све стране до неодређених граница, док свака теорија, сваки систем, ради са ограниченим синтезама, што доводи до неизгладиве противречности између такве (позитивне) теорије и праксе. Ипак, Клаузевиц не одбацује сасвим теорију, али под претпоставком да се она не усуди да даје позитивне прописе или упутства како треба радити у рату. За њега је геније изнад правила; теорија је могућна само у етимолошком смислу расправе; то је уствари аналитичко проучавање војне историје које води правом сазнању стварности; тим путем се иде из објективног облика сазнања у субјективан облик умења; теорија осветљава ствари „по себи“ (an sich) — што треба да схватимо да она продира у њихову суштину и доводи их у међусобне односе. Ипак, из свега тога — признаје Клаузевиц — произилази нешто мало начела и правила; таква начела ће теорија много лакше формулисати у тактици него у стратегији; теорија стратегије — нарочито када разматра највише области — задовољиће се да војсковођи помогне да схвати „ствари“ (Dinge) и да их саобрази целокупном свом менталитету, што ће му омогућити да се у тој области лакше и сигурније креће, не натерујући га никад да се одрекне самог себе да би се покорио некој објективној истини.

Ове идеје биле су у основи рада пруског Генералштаба идућих неколико деценија, мада овај није одбацио теориска начела у толикој мери као Клаузевиц. Гролман, начелник Генералштаба од 1814 до 1819, ставља му у темеље студију војне историје, а при разради ратних планова не иде даље од првих диспозиција, док се раније пројектовао читав ратни поход. Његов други наследник Мифлинг (1820 — 1829) уводи генералштабна путовања, на којима су обрађиване ратне ситуације што приближније стварности и при којима су учесници слободно доносили своје одлуке. Краузенек (1829 — 1848) је тежиште свога рада пренео на веће трупне вежбе, које се тада први пут изводе, на којима су команданти страна уводили једновремено у борбу разне родове војске, такође на основу својих одлука. Он је боље повезао рад Генералштаба са трупом. Његов наследник Рајер (1848 — 1857) је знатно проширио обим генералштабних путовања, залазећи у област стратегије у нашем смислу речи.¹¹⁾

Школа идеолога је очигледно надахнута немачком идеалистичком филозофијом, а Клаузевиц је био под посебним утицајем Хегела.

¹⁰) Дословни цитати су из његовог дела „О рату“, издање „Војног дела“, 1861, стр. 67.

¹¹) Историја пруског Генералштаба приказана је у делу немачког генерала Кохенхаузена „Од Шарнхорста до Шлифена“, Београд, 1936, али са јаким прозвучком пропаганде. Објективније је послератно дело W. Görllitz „Der deutsche Generalstab 1657—1945“.

Исте године (1818), када је Клаузевиц дошао на чело Опште ратне школе у Берлину, Хегел је почео своја врло запажена предавања са катедре Берлинског универзитета. Хегелов утицај на Клаузевица види се јасно у дијалектичком посматрању ствари, што се допало Енгелсу и Лењину.¹²⁾ То се осећа кроз сва његова разматрања, а можда највише у одељку *Критика*.¹³⁾ Али, код Клаузевица се уједно огледа и Хегелов идеализам, нарочито у истицању улоге команданата и војсковођа, који се толико издижу да се нужно пењу изнад материје. Ту се идеолози додирују са доктринарима, код којих је статичка идеја такође примарна, али је практична разлика између њих ипак велика. Клаузевиц настоји да продре што дубље у суштину рата и да из њега извуче законе¹⁴⁾ од којих „зависимо и ми и ствари ван нас“, као, на пример, закон о крајњој употреби силе или о подређености рата политици. Ти закони се не носе на бојиште; он их не даје пракси, они су потребни само теорији. Код њега теорија (расправа) има задатак само да формира дух и карактер будућих команданата да би их оспособила за стваралачки рад, од којих, према њему, претежно зависе догађаји. Све остало је мањевише у области случаја који добија готово мистично значење. Додуше, код Клаузевица и његових претходника има и начела, као „духовни смисао закона“, али је дејство субјекта ипак главно. Због тога њихов правац сада можемо назвати правим именом — *субјективном школом*, одбацујући етикету „идеолога“, која им је натурена. Насупрот томе, Жомини, главни претставник супротне школе, настоји да да позитивну теорију рата, да из одређеног искуства извуче законе који се *морају* примењивати у ратоводству ако се жели постићи успех. На крају свог главног дела он самоуверљиво узвикује: ако после свега тога има још упорних војника који поричу да постоје правила за рат, онда их треба сажаљевати, јер личе на оног мазгова о коме говори Фридрих Велики, који је учествовао у двадесет похода Принца Евгенија Савојског, али није зато постао бољи тактичар. Зато ћемо Жоминија и његове једномишљенике правилније назвати присталицама *позитивне школе*, уместо „доктринарима“. Жомини је сматрао да просечан генерал може постати сваки онај који је проучио и усвојио теорију, тј. његову књигу „*Преглед ратне вештине*“, а у Прусској, под утицајем Клаузевицевих идеја, настојали су да генерале *извежбају* за њихову дужност у рату.

Осим заједничког идеалистичког обележја, субјективна и позитивна школа имају и других додирних тачака. Присталице прве школе, као што смо видели, не одбацују сасвим начела, а припадници друге признају и субјективне моменте. Ристов¹⁵⁾ је на тим подударностима покушао да помири оба гледишта, послуживши се паралелом

¹²⁾ Лењиново мишљење о Клаузевицу види се најбоље из књиге „*Изводи и примедбе*“ на књигу Клаузевица „*О рату и вођењу ратова*“, Зборник XII, Москва, 1931. Неке оцене налазе се и у његовим „*Делима*“, том XVIII, стр. 197 и 249, том XXII, стр. 511 (оба из 1929) и том XXX, стр. 333—336 (1935). Види и „*Велику совјетску енциклопедију*“, том XXXIII, стр. 48—50.

¹³⁾ „*О рату*“, стр. 118—132, издање „Војног дела“, од 1951 године.

¹⁴⁾ Видети његову „*логичку хијерархију*“, исто, стр. 114.

¹⁵⁾ W. Rüstow, исто, стр. 534—541.

између Клаузевица и Вилизена, управо између Клаузевицевог дела „О рату“ и Вилизенове „Теорије о рату“. Паралела је врло zgodно повучена: обојица су били пруски официри који су прошли кроз исте школе и кроз исте (Наполеонове) ратове, обојица су били наставници на највишој пруској војној школи, а њихова дела су се појавила приближно у исто време. Али, Ристов, ипак, није могао да докаже оно што је хтео. Разлика је ипак била сувише велика, а осећала се свакодневно и у мирно доба, јер је имала пресудног утицаја на методе којима се спремао виши официрски састав.

Поред ових главних струја до рата 1870 било је и других. Четрдесетих година прошлог века у Француској се јављају *инеисти*¹⁶⁾ који су највише полагали на интуицију, па би било правилније да их назовемо *интуитивистима*. Они су одбацивали војну науку и говорили да у рату решава инспирација тренутка, управо талент команданта који је урођен или није. Инеизам се напајао ауторитетом из лаких француских победа у Африци, Италији и на Криму, тако да је у великој мери парализовао француску војну мисао у времену које је претходило поразима од 1870 и 1871, можда више него Жоминијева крута теориска зграда. Друге школе, као (*pseudo*) *материјалистичка* (све зависи од броја људи и количине материјала), *интелектуалистичка* (само рационално командовање може осигурати победу) и *спиритуалистичка* (моралне снаге су све у рату) једва заслужују да буду поменуте.¹⁷⁾

Но, у то време, непосредно пред Молткеовим ратовима 1866 и 1870/71, у теорији стратегије јавља се и Енгелс, који не даје синтетичка дела као Билов, Жомини или Клаузевиц, већ низ расправа (неке и полемичне) о конкретним проблемима стратегије, расутих по дневним листовима и часописима.*) Неке од њих су читаве монографије, које сасвим захватају одређена питања. Критичка оцена тих расправа, због њихове конкретне проблематике, може се дати касније при разматрању проблема којима се баве. Али се већ сада мора рећи да оне чине нов скок унапред. Дијалектичко-материјалистички метод, којим су анализирани обрађени проблеми, дао је резултате који нису могли остати незапажени. Неки Енгелсови непотписани радови на томе пољу били су толико уверљиви да су погрешно приписивани најпознатијим војним ауторитетима оног времена. Нема никакве сумње да отада материјалистичка филозофија даје нов импулс и војној мисли. Ни војна књижевност се не може отети њеном утицају. Сигурно је да се војни писци друге половине 19 века не могу убрајати међу оне који су били склони да прихвате марксистичке мисли, али је истина била јача од класних ограда. Молткеови ратови су знатно допринели овом развоју.

*

Блештавим Молткеовим победама од 1866 и 1870 тријумфовала је и Клаузевицева субјективна школа или, конкретније, победила су

¹⁶⁾ Од француске речи *inné* (урођен).

¹⁷⁾ Н. Mordacq, „*La Stratégie*“, Париз, 1921, стр. 56, 183—186, 198—200.

*) Види *Изабрана војна дела* од Енгелса која ускоро излазе из штампе у издању „Војног дела“. — Прим. ред.

не само у Немачкој него и у многим другим земљама она схватања ратне вештине на којима се темељио процес стварања пруског старешинског кадра. При томе је, свакако, било и претеривања, — пруске победе код Садове и Седана објашњавају се и многим другим узроцима, — али је добро уочено да се спрема виших пруских команданата и генералштабних официра показала као врло целисходна (мада се заснивала искључиво на мирнодопском раду), и то много целисходнија него код Аустријанаца и Француза који су имали велико ратно искуство. Зато пруску доктрину сада прихватају и Французи код којих је дотле Жомини водио прву реч. Они се сада сећају да је и Ардан ди Пик¹⁸⁾ обрадио психолошку и субјективну страну борбе, истичући квалитет над квантитетом. По његовом мишљењу, квалитет се може постићи добром обуком, дугим роковима службе и аристократским духом официрског кадра; по њему, војска треба да постане вештачко друштво одвојено од народних маса. Ардан ди Пик није прелазео у област стратегије, већ је обрађивао само тактику, управо једну њену страну, али се из његових гледишта намећу стратегијски закључци: дуги рокови дају мале професионалне војске, које ће — мислио је ди Пик — срећном комбинацијом здравог разума (или генија) и моралних квалитета, ипак тући велике војске. Питање малих или великих војски не спада овамо — довољно је засада рећи да је такво схватање било сасвим супротно развоју друштва, па је разумљиво да се нико није могао враћати у 18 век, али су Пикове основне идеје о борби оплодиле француску војну мисао и олакшале да се ослободи крутих теорија позитивиста.

Клаузевица нигде нису прихватили у целини, па га чак ни Немци нису узимали дословно, јер је стварност увек јача од идеја. Према томе, Клаузевиц није ни у Француску ушао без критике, већ су се сада у судару обеју школа стварала нова гледишта која ће најречитије формулисати Фош, дугогодишњи наставник и управник Ратне школе.¹⁹⁾ Побивши најпре гледиште да се рат може учити само на бојишту, на пракси, које је у Француској било узело маха, он је себи поставио задатак да „интелектуалном гимнастиком, на основу студија војне историје, оспособи духове за решавање стално променљивих проблема рата“. Као што видимо овим се много приближио Клаузевици и немачкој наставној пракси. Као и Клаузевиц, он одбацује позитивне теорије ратне вештине, али само оне које не воде рачуна „о живом елементу рата“ (човеку), кога негде назива „божанственом страном ратне вештине“. Ипак, синтеза оба ова елемента, позитивног и моралног, није му могла послужити као основа за формирање теорије ратне вештине, јер је — каже он, први непотпун, а други несталан. Он одустаје од стварања комплетне теорије ратне вештине „чистим радом духа“ или „обичним размишљањем“, него тражи чињенице (faits) у војној историји, коју посматра кроз лупу

¹⁸⁾ Ch. Ardant du Picq, „*Etudes sur le combat*“, Париз, 1904 (треће издање, прво издање је из 1868).

¹⁹⁾ F. Foch, „*Des principes de la guerre*“, Париз, 1926 (прво издање је из 1903) и „*De la conduite de la guerre*“, Париз, 1918 (прво издање је из 1904).

по примеру микробиолога, да би из ње извукао утврђене (fix) принципе ратне вештине — принцип економије снага, принцип слободе акције, принцип о слободном располагању снага, принцип сигурности, итд. . . — о којима се, по његовом мишљењу, не може дискутовати (то су, дакле, аксиоми!), али који се у пракси могу применити на разне начине. Отуда код њега налазимо *теорију рата* и *доктрину рата*. Прва изналази принципе, а друга их примењује слободно и стваралачки, имајући у виду само објективан циљ.

Не може се спорити да је Фош својом теоријом и праксом много допринео стратегији (и оперативи, према нашем данашњем схватању) и да је учинио можда више него ико други у правцу правилног духовног формирања француског вишег командног састава, који је у целини положио тежак испит у Првом светском рату. Вредност његовог рада се може боље уочити када се приступа одређенијим питањима стратегије и оператике. Треба му посебно одати признање што је енергично одбацио могућност да се теорија ратне вештине извлачи из главе као откровење апсолута и што се толико удубио у праксу (историју). Па ипак, донекле, имају право и они који тврде да у рату Фош није примењивао своје сопствене принципе и да је побеђивао упркос њима. У сваком случају, принципи не могу имати двојаку вредност, једну у теорији а другу у пракси, нити могу постојати две теорије, једна „чиста“, а друга „примењена“. Фошова доктрина није ништа друго него ублажење његових фикс принципа, тј. доктрина која заједно са тим принципима спада у јединствену теорију ратне вештине. Не могу се бранити ни његови принципи аксиоматске вредности који се морају примењивати у рату. Фош је поставио врло мало принципа,²⁰⁾ а један његов земљак и савременик констатовао је да их има све мање уколико рат постаје сложенији, и да су све простији, да се свде на нека општа места или баналности која се могу применити готово на све људске активности. Истина, ово спада у друго поглавље, у метод стратегије, али се већ овде мора рећи да овај привидан парадокс, наиме, да условавањем рата нестају његова начела, може се објаснити само ако се обори фикција о вечитим или свемирским принципима који, тобоже, важе за сва времена и за сва места, фикција која се и данас одржава на свима странама. Уколико је рат сложенији, утолико има више начела, јер је материја све већа, али се ниједно не мора примењивати у свакој ратној ситуацији. Фошови принципи нису, дакле, сасвим раскрстили са Жоминијевом позитивном школом. Но, у свему, после 1870, гледишта Француза по овим основним питањима ратне вештине знатно су се приближила немачким схватањима. Тада се почело говорити о општој европској школи, која се назива *школом здравог разума*. Њене основне карактеристике треба да буду ширина погледа и дискусија, бежање од догматизма, апликативан рад и пуно признање индивидуалности ратних ситуација. Она се у суштини темељи на Клаузевицу,

²⁰⁾ Свега она четири наведена — за „итд“ не даје ближа објашњења, а још није објаснио разлику између принципа о слободи акције и принципа о слободном располагању снага.

али је прихватила и многе резултате позитивиста. Сам Молтке старији је, на пример, придавао релативну вредност Жоминијевим унутрашњим оперативским правцима, које је Клаузевиц одбацивао као геометриски принцип стран стварном животу. Дејство по унутрашњим или спољним правцима има доиста своје посебне карактеристике које се лепо уочавају и у најновијим операцијама — у Церској бици 1914, у Африци 1943, а нарочито код нас у бици на Неретви, у Петој офанзиви и у многим другим операцијама Народноослободилачког рата, па их се теорија не може још одрећи.

И поред имена ове нове школе, било би погрешно закључити да је у најновије доба — после рата 1870/71 — здрав разум увек доминирао теоријом и праксом ратне вештине. У тој тобожњој школи здравог разума има свачега, од догматизма до потпуног скептицизма. Већ смо поменули Фошове аксиоме и божанску страну ратне вештине. На француској страни можемо додати још и круту теорију ватре и утврђених линија која је постављена после Првог светског рата. Немци су се мање бавили принципима, а више конкретним случајевима. Шлифен²¹⁾ је на генералштабним путовањима и ратним играма решавао конкретне стратегиске ситуације са којима је немачка војска могла бити суочена. Тврди се да је немачки Главни генералштаб више пута „проиграо“ битку код Таненберга, коју су касније Хинденбург и Лудендорф тукли у збиљи. Такве методе су могле бити врло корисне, али су криле у себи опасност да се унапред наметну крута решења којих се доцније било тешко ослободити. Шлифенов план за рат на два фронта је одговарао условима од 1906, али 1914 је ситуација била сасвим друкчија. Молтке млађи није умео да јој прилагоди план свога претходника, а опчињен њиме није могао ни да нађе неко друго решење. Лудендорф је 1918 немилосрдно трошио последње немачке резерве у тврдоглавом настојању да спроведе у дело свој сопствени план пробоја савезничког фронта у Француској, иако је већ после првих покушаја било прилично јасно да се стратегиски пробој не може постићи, па је допустио да га преокрет у односу снага и савезничка противофанзива потпуно изненаде. И у Народноослободилачком рату смо често имали прилике да утврдимо како се Немци круто држе оперативних планова које су унапред смислили, без обзира на развој ситуације. У Петој офанзиви, на пример, они су нам допустили да створимо скоро релативну надмоћност на правцу пробоја, мада су имали неупоредиву апсолутну надмоћност и располагали погодним аутомобилским путевима дуж своје кружне основице и задовољавајућим аутомобилским парком. Али, немачки планови, нарочито у вишој оперативној и у стратегиској сфери, нису били увек плод реалних прорачуна, него резултат магловите интуиције. После пораза пред Москвом, децембра 1941 године, Хитлер је службено објавио немачкој сувоzemној војсци да ће је отсада водити управо његова интуиција. На другој страни, Црвена армија се све више ука-

²¹⁾ Alfred Schlieffen, „*Dienstschriften, Die taktisch — strategischen — Aufgaben aus den Jahren 1891—1905*“, Берлин, 1937. Од интереса је и његово „*Сатнае*“, Берлин, 1936 (треће издање).

лупљавала у врло крута начела. Генерал Гингенд,²²⁾ начелник штаба 8 британске армије, тврди да је совјетска мисија код њих упорно настојала да сазна стандардна решења, колико цеви, например, ангажују Британци на сваки одређени вид напада или колико је код њих тачна сразмера између ловаца и бомбардера — и да се није задовољавала са одговором „према ситуацији или расположивим средствима“. Ми му можемо веровати, јер смо имали прилике да ближе упознамо совјетски догматизам. Ето, иако се каже да живимо у епохи здравог разума ратне вештине, ипак, морамо отворити четворе очи при разматрању њене теорије и праксе. Још данас се тврди на Западу да су неки принципи стратегије независни од материје!²³⁾

Стратегиске доктрине које смо овде упознали, а и све друге, струје само површином теорије. У суштини, када се дубље загледа у предмет, могу се уочити два основна става, идеалистички и материјалистички, око којих се поларизују сва гледишта, од почетка до данас, али се у исто време види јасно и тенденција у правцу дијалектичког схватања војне историје и теорије ратне вештине, па дакле и стратегије. Жоминијева разматрања чине велики корак напред од механичке стратегије претходног времена; он је у доброј мери материјалистички интерпретирао Наполеонове ратове, али се задржао само на афирмацији изведених начела не водећи довољно рачуна о њиховим ограничењима. Беренхорст је видео само њихову негацију. Клаузевиц чини огроман скок напред, спојивши једно и друго у смислу Хегеловог дијалектичког сукоба, али не иде до краја, јер се задржава на субјекту који у пракси решава готово све. Још даље иде Енгелс, касније и Меринг, уносећи дијалектички материјализам у теорију ратне вештине. Дијалектички материјализам се више или мање пробија и кроз дела модерних буржоаских војних писаца, а нека су управо заснована на томе схватању. Најзначајнији пример даје свакако Делбрик.²⁴⁾ Али се још увек појављују нова дела која су сасвим или добрим делом инспирисана идеализмом. Циљ је материјалистичке критике да то уочи и да на то укаже.

У рату, у јединој истинској пракси ратне вештине, опажа се материјалистичко прилажење проблемима још у дубокој прошлости. Генијалне војсковође су примењивали материјалистичку дијалектику на стварност која је управо таква, а нису — како се и данас то често објашњава — несвесно примењивали апстрактне и вечите принципе које је теорија тек касније формулисала. Епаминонда није тукао Спартанце код Леуктре благодарећи голој идеји о тежишту битке, него је на стварним могућностима Тебе створио погодан инструмент за такву тактику. Друштвене прилике и географски положај Тебе омогућили су стварање војске новог квалитета која се могла ослободити стега класичне грчке тактике. Тебански ученик, Филип II, ра-

²²⁾ F. de Guingand, „Operation Victory“, Лондон, 1947, стр. 334.

²³⁾ R. Castex, „Revue de défense nationale“, јули 1946, стр. 5.

²⁴⁾ Према Меринговом мишљењу Делбриково дело „Die Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte“ је најозбиљније дело историске мисли буржоаске Немачке, а Делбрик је ближи материјалистичком методу но што признаје (Neue Zeit за 1908 — 1909).

звико је Епаминондине идеје на виши степен на бази материјалне основе Македоније. Таквих позитивних примера било је много све до данашњег дана, а негативних још и више, везаних и за врло крупна имена. Сам Епаминонда је при покушају да наметне Грчкој превласт Тебе потценио отпор грчких држава против сваке хегемоније, Ханибал је поред све своје генијалности потценио снагу Рима која се крила у великој маси римских слободних грађана, а Наполеон, упркос искуствима Дарија I и Карла XII, није водио рачуна о простору, па ни о отпору руског народа.

*

Осим ових доктрина које задиру у језгро стратегије, има много других које се ближе односе на њена посебна питања, као што су доктрине о апсолутном и тоталном рату, о рату обарања и изнуривања, о муњевитом, офанзивном и дефанзивном рату и многе друге. Ипак, има још једна општа ствар коју треба расправити и овде у главним линијама. То је питање примата војске, морнарице или ваздухопловства.

У прошлом веку се теорија стратегије бавила готово искључиво употребом војске на копну. Из поморске стратегије није било ни приближно таквих синтетичких дела као што је Жоминијево, а између једне и друге стратегије није створена никаква теориска веза. Одједном је Американац Махан²⁵⁾ крајем прошлог века снажно осветлио утицај поморске силе на историју и, пошто ју је размотрио у свима њеним аспектима — војним, националним, територијалним и трговачким — извео је закључак о њеној одлучујућој улози на моћ, богатство и експанзију држава. По Махану, поморска сила, схваћена као снажна прекоморска флота, чију кичму треба да чине моћни бојни бродови, манифестује се контролом поморских комуникација са којих отстрањује своје противнике; за острвске државе, као што су Енглеска и Америка, она има првенство над копненом силом; Енглеска, најјача поморска сила Махановог времена, и Америка, која је по њему требало да постане друга по реду, у међусобном савезу могу да осигурају светски мир, што ми, разуме се, треба да схватимо као англосаксонску доминацију. Иначе, Маханова стратегија иде стопама Жоминија, Наполеона и Нелсона. Уз потребна ограничења и модификације, он преноси на море многа Жоминијева гледишта, као на пример теорију о унутрашњим правцима, сматрајући да се битке на мору или копну добијају или губе према томе да ли су тучене према принципима или не.

Маханова доктрина јавља се у тренутку када је капитализам почео да улази у фазу империјализма,²⁶⁾ када су се производне снаге

²⁵⁾ А. Т. Mahan: „*The Influence of Sea Power upon History 1660 — 1783*“ (1890); „*The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire 1793 — 1812*“ (1897); „*The Interest of America in Sea Power*“ (1897).

²⁶⁾ Упореди: Лењин, „*Империјализам као највиши стадиј капитализма*“, Материјал за идеолошко-политичко васпитање, свеска IV, Београд, 1946.

великих капиталистичких држава већ толико развиле да су тражиле одушке широм целе земљине кугле и када су уједно могле и оружјем да остваре такву експанзију. Маханова доктрина је само директан плод нових производних снага, али је знатно убрзала развој у новом правцу, повезавши поморску силу са империјализмом у име националне величине. Конкретно, она је извршила јак утицај на поморску политику великих сила. У Енглеској, где се и дотле практично спроводила, Маханова доктрина је одушевљено прихваћена, а у Америци је дала непосредан потстрек за грађење велике прекоморске флоте и стицање прекоморских база. У обама овим земљама интегрално је усвојена у облику апсолутног примата над копненом војском. У Јапану је Махан прихваћен само делимично, јер је Јапан имао јаких претензија и у дубини азиског копна. Јапанска поморска доктрина није ишла за доминацијом океана, већ је тражила превласт над ограниченом просторијом ради стварања слободе акције својој војсци. Уосталом, Јапанци су се мање бавили општим доктринама, а више конкретним агресивним проблемима, којима, наравно, нису давали велики публицитет. У Немачкој, при изради велике флоте, није вођено довољно рачуна о ограничењима која су Махановој доктрини давала само релативну вредност, као што су неповољан географски положај и присуство јаких копнених снага потенцијалних противника у непосредном суседству. Тирпицова²⁷⁾ идеја о „потенцијалној флоти“, тј. о флоти која, истина, неће бити довољно јака да се огледа са енглеском флотом у великим поморским биткама, али ће ипак бити толико снажна да за њу буде сталан извор опасности, морала је пропасти када је Енглеска пред том потенцијалном опасности изгледала своје колонијалне несугласице са Француском и Русијом уочи Првог светског рата. У Француској је у доба појаве Маханове доктрине владала тзв. „млада школа“, чија се теорија сводила на гусарски рат (*guerre de course*) и одбрану обале. Историску позадину ове поморске доктрине чинили су ранији неуспели покушаји француске морнарице да савлада енглеску флоту и немоћ надмоћније француске флоте да у рату са Пруском 1870/71 спречи француски пораз. Маханова доктрина је дошла као коректив те једностране поморско-континенталне школе. Теориску синтезу оба схватања дао је француски адмирал Кастекс.²⁸⁾

Маханова доктрина је довела поморску и копнену стратегију у непосреднију везу, проширивши њихово заједничко подручје на целу површину земљине кугле. Та се веза сасвим јасно види у Првом светском рату. Решавајући догађаји су се додуше одигравали на копну. Савезници су морали да сломе немачку војску да би могли да тријумфују, али је утицај превласти на мору био ванредно јак, а за бескомпромисне Маханове присталице чак и пресудан.

²⁷⁾ Alfred Tirpitz: „*Erinnerungen*“ (1918); „*Politische Dokumente; der Aufbau der deutschen Weltmacht*“ (1924).

²⁸⁾ Raoul Castex, „*Théories stratégiques*“, код нас преведено под називом „*Море против копна*“, Београд, 1938. Видети: О. Warner, „*The Influence of Admiral Mahan* („*The Navy*“, фебруар 1951).

Али се још за Маханова живота јавља нов елемент стратегије који се увлачи у питање равнотеже између мора и копна. Тек што је полетела прва машина тежа од ваздуха, јављају се пророци њеног примата над старијим видовима оружане силе. У почетку, то су били претежно књижевници који дају маха својој машти дочаравајући нам ваздушне армије које по вољи уништавају градове у најдубљој позадини — да поменемо само Х. Ц. Велса — али после Првог светског рата ову тему прихватају и стручни војни писци.

Американац Мичел²⁹⁾ је још 1906 године устврдио да ће се будући сукоби одиграти у ваздуху, али тек после Првог светског рата почиње његова страствена и неуморна борба за афирмацију ваздухопловства као самосталног вида оружане силе и за његов примат над војском и морнарицом — управо над морнарицом, јер је војска у САД имала само подређену улогу. Главно његово доказно средство била је осетљивост великих бродова од ваздушних напада, што је доказао експериментима над запленим немачким бојним бродовима. Он није посматрао ваздухопловство само као средство одбране САД, него у светским размерама уз најнужнију подршку површинских снага. На Арктик је гледао као на спону континента, залажући се за трансатлантски ваздушни пут преко Грендланда и Исланда и за транспацифички пут преко Аљаске и Сибира, односно преко Алеута и Курила. Аљаску је сматрао кључем војничке превласти на Пацифику.

У исто време у Италији се јавља Дуе (Duhet³⁰⁾ као врло активан поборник првенства ваздухопловства над осталим видовима оружане силе. И он је почео врло рано, јер је већ 1909 писао о ваздушном војишту. Али је, као и Мичел, тек после Првог светског рата развио своје идеје о ваздухопловству. Но, док је Мичел, с обзиром на географски положај Америке, мислио о глобусним размерама, Дуе је више имао у виду континенталну Европу. Његова теорија почива на претпоставкама да ваздухопловство има неупоредиву офанзивну надмоћност против које се не може предвидети ефикасна одбрана и да морал цивилног становништва може бити сломљен бомбардовањем насељених центара. Отуда изводи закључке да је за победу потребно, и довољно, да се у рату постигне превласт у ваздуху и да се ваздухопловни напади управе на индустријске и насељене центре далеко од фронта, а не на војне објекте. Једном речи, његова теорија препоручује да се на површини земље заузме дефанзивни став, да би се могла предузети офанзива у ваздуху.

Поред Мичела и Дуета било је и других писаца који су заступали иста или слична гледишта — поменућемо само Северског³¹⁾ али њихове идеје у Другом светском рату није применила ниједна сила. Мичел, а нарочито Дуе, знатно су преценили рушилачко дејство

²⁹⁾ William Mitchell је писао много о овој теми. Најважнији радови су му: „Our air force“ (1921), „Winged defense“ (1925), „America, Air Power and the Pacific“ (1928), „Skyways“ (1930). О његовим, као и о Махановим идејама, има сажет преглед у Ерловој књизи „Творци модерне стратегије“, издање „Војног дела“, 1952 године.

³⁰⁾ Giulio Douhet, *Интергални рат*, Београд, 1938.

³¹⁾ Alexander Seversky, „Victory Through Air Power“, Њујорк, 1942.

ваздухопловства и његов утицај на морал становништва, а потценили могућност одбране. Немачка, Русија, Француска и Италија ушле су у Други светски рат са тежиштем на копну, јапанске оружане снаге биле су некако у равнотежи између мора и копна, а Енглеска и Америка имале су тежиште на мору. Ваздухопловство је код свих ових сила било помоћно, мање или више. Не знајући како иначе да погоди Немачку, Енглеска је у току рата изградила јако бомбардерско ваздухопловство и почела да руши немачке градове, баш у Дуетовом смислу.³²⁾ За њом је пошла и Америка, али су и једна и друга морале да изграде јаке копнене војске да би коначно савладале своје непријатеље. Искуство Другог светског рата није могло да потврди ниједну искључиву доктрину о превласти једног вида оружане силе над другим. За ваздухопловство се може само рећи да је последњим ратом извојевало равноправност са осталим видовима оружане силе, проширивши рат у трећу димензију.

Но, и поред тога, после Другог светског рата поново се истиче Дуетова теорија, схваћена интегрално, и то не само у Америци и Енглеској, које су мањевише ван дохвата непријатељских сувоземних снага, него и у Француској, која очигледно није. Њихов главни аргумент је вртоглав развој ваздухопловства у квалитету и квантитету и све већа моћ рушилачког оружја. Али има и противних мишљења.³³⁾ Оно што се данас зна о изградњи оружаних снага у свету, указује више на разумну равнотежу неголи на првенство појединих видова. Проблем је у дозирању, а овај се не може решити општим формулама „чистих доктрина“,³⁴⁾ него конкретно студијом свих чинилаца међу којима треба првенствено навести друштвено уређење, политичке циљеве, производне снаге, географски положај, традиције. Ово питање се детаљније разматра и добија своје коначно решење приликом изградње оружаних снага. У вези са стварношћу, доктрине губе своју неумољивост и нетрпељивост.

Теорија ратне вештине или војна наука, као и свака друга наука, је светска целина. Да се не бави толико суровим и крвавим предметом, могли бисмо рећи да је заједничко добро човечанства. Нема разних теорија ратне вештине према географском или политичком мерилу. Њене тековине, ма где настале, могу се пренети свуда. Сципион старији је победио Ханибала код Заме тактиком инспирисаном Ханибаловом победом над Теренцијем Вароном и Павлом Емилијем код Кане. Наполеонови корпуси се и данас налазе у свима армијама. Групе армија, које су Руси први применили у Првом светском рату под именом фронтова, преузеле су све војске великих сила, а Брусилев је пробијао аустриски фронт код Луцка и према искуствима стеченим на Западном фронту. Таквих примера има безброј. Строго ограничена национална војна наука заснована само на сопственим

³²⁾ Упореди: А. Harris, „*Bomber offensive*“, Лондон, 1947 (приказано у „Војном делу“, 1951/1).

³³⁾ Упореди: G. Dickens, „*Bombing and strategy*“, Лондон, 1946 (приказано у „Војном делу“, 1951/3).

³⁴⁾ Види: R. Castex, „*La pure doctrine, Forces aeriennes françaises*“, децембар 1948, бр. 27.

искуствима и на сопственим теориским тековинама не може се замислити, исто тако као што се не може замислити посебна, строго национално ограничена медицина или хемија.

Ипак, има врло много објективних и субјективних узрока који дају посебан печат националним теоријама, у првом реду на подручју стратегије. Из искуства Првог светског рата Французи су извукли закључак да фронтове треба само јаче утврдити па да постану непробојни, а Немци су закључили да се сваки фронт може пробити, само је потребно да се брзим јединицама искористи успех. Није ту било у питању само погрешно схваћено искуство Првог светског рата или његова дефектна теориска обрада, него много других објективних услова. Не треба наглашавати да данас Немачка, Француска, Енглеска и Америка заузимају различите стратемске ставове према совјетској агресији, да су различите и њихове улоге у заједничкој одбрани, а да не говоримо о малим периферијалним државама под непосредном совјетском претњом.

Стратемске концепције врше јак утицај на оперативку и тактику. Тако се у свакој земљи ствара скуп посебних националних гледишта по свим питањима ратне вештине, које укупно можемо назвати *националном доктрином*. Националне доктрине се не могу обухватити и исцрпсти једном расправом. Оне се манифестују конкретно при решавању сваког питања организације и употребе војске. Ма колико се међусобно разликовале, ипак све националне доктрине припадају јединственој теорији ратне вештине. Иначе се не би могле утврдити, а ни критички оценити.

Из штампе је изашла

БИТОЉСКА ОПЕРАЦИЈА 1912

од

Ж. СТАНИСАВЉЕВИЋА

стр. 359, 8 скица и 1 прегледна карта

Цена: броширано 200 дин.